

Ca s'Obrador

Un nou tram de l'aqüeducte romà d'Ebusus

per Joan Roig Ribas

Introducció

El motiu del present escrit és donar a conèixer els resultats de l'excavació, en *open area*, realitzada entre els dies 8 i 20 de gener de 2018, al solar polígon 22, parcel·la 91 des Puig d'en Valls (TM de Santa Eulària des Riu); finca coneguda amb el nom de ca s'Obrador.

Aquesta intervenció patí una lleugera modificació en el seu pla inicial a causa de la detecció dels primers vestigis de l'aqüeducte romà el 8 de desembre de 2017. Així, doncs, davant l'alta probabilitat que apareguessin restes arqueològiques relacionades amb l'aqüeducte s'interrompé el projecte inicial de realitzar la retirada de la capa de terra vegetal exclusivament amb mitjans mecànics en benefici d'una excavació manual en extensió de tota l'àrea del solar susceptible de remocions durant l'execució de l'obra. Es localitza en les coordenades UTM: Huso 31, x = 364745,09/ y = 4312174,49/ z = 20,30-20,54 m s. n. m. (Fig. 1).

L'aqüeducte

El nou tram d'aqüeducte descobert (UE-4) s'ubicava a la cantonada NW de l'àrea excavada. Constava d'una llargària de 16,87 m, amb planta rectilínia i orientació de 23° circulars (N 23° E quadrants) (Fig. 2 i 3). L'*specus* rebia una rasa (UE-3) feta sobre el substrat geològic UE-2 i consistia en una canal de secció quadrangular: se'n conservava una fondària màxima i una amplada de 0,30 m. En cap punt romanien les corones dels murs perimetrals, ja que estaven parcialment arrasats; hem de tenir

Resum

En aquesta breu nota intentem aportar una nova tessella sobre el mosaic que comença a dibuixar l'itinerari de l'aqüeducte romà d'Ebusus. Aquest, al seu torn, ens permetrà una major coneixença de l'estructuració de l'*ager* ebusità i l'explotació dels recursos hídrics.

En l'àmbit socioadministratiu ens ajudarà a establir la forma de finançament d'aquest tipus d'obra, arquitectura civil i pública, de la qual els romans en foren uns grans precursors. Hem de relacionar, doncs, de forma causal, la construcció de l'aqüeducte en època de la dinastia flàvia amb l'adquisició d'Ebusus del rang municipal amb la promulgació de l'edicta *ius Latii* de l'any 74 dC.

Esperem que en el futur, pensant a mitjà i llarg termini, es pugui realitzar un estudi més holístic de l'aqüeducte posant en relació tots els diferents trams descoberts.

Paraules clau: aqüeducte, *specus*, *opus signinum*, evergetisme, epígraf, Corneliis.

Summary

In this brief article we will show a new tile on the mosaic that begins to draw the route of the Roman aqueduct of Ebusus. This, at the same time, will allow us to boost our knowledge of the ebusitanian's landscape structure and the exploitation of water resources.

Furthermore, on the socio-administrative side, it will help us to establish the funding form of this kind of work, civil and public architecture, of which the Romans were great forerunners. Therefore we must relate, causally, the building of the aqueduct during the Flavian dynasty with the Ebusus' municipal rank achievement because of the promulgation of the edict *ius Latii* of 74 AD. We hope that in the future, in the medium and long term, a more holistic study of the aqueduct can be carried out, relating all the different sections of it that have been already discovered.

Key words: aqueduct, *specus*, *opus signinum*, evergetism, epigraph, Corneliis.

en compte que l'aqüeducte aflorà molt superficialment, a uns escassos 0,16 m de profunditat a l'extrem SW (Fig. 5 i 6). Les parets interiors presentaven un revestiment d'uns 1,5 cm-2 cm de morter d'argila i calç amb ceràmica esmicolada de granulometria molt fina i, a sobre, un lliscat de calç. Les parets eren completament llises, tot i que en alguns llocs feien la impressió de ser irregulars perquè durant segles se'ls havia anat depositant a sobre la calç resultant de la circulació de l'aigua. Alguns aqüeductes queda-

ren inhabilitats precisament per mor d'aquesta problemàtica, a causa de la falta d'un manteniment regular. En alguns punts aquest *turc*¹ (UE-5) arribava fins als 2 cm de gruix. Segurament aquesta sedimentació es donava amb major agudeses aquí a causa d'un cert «estancament» de l'aigua pel suau pendent. Les cantonades inferiors de la canal eren flanquejades per dos sò-

1. Terme que s'utilitza a l'Eivissa rural per a referir-se a aquest fenomen, que es reproduceix a les séquies per a regadiu.

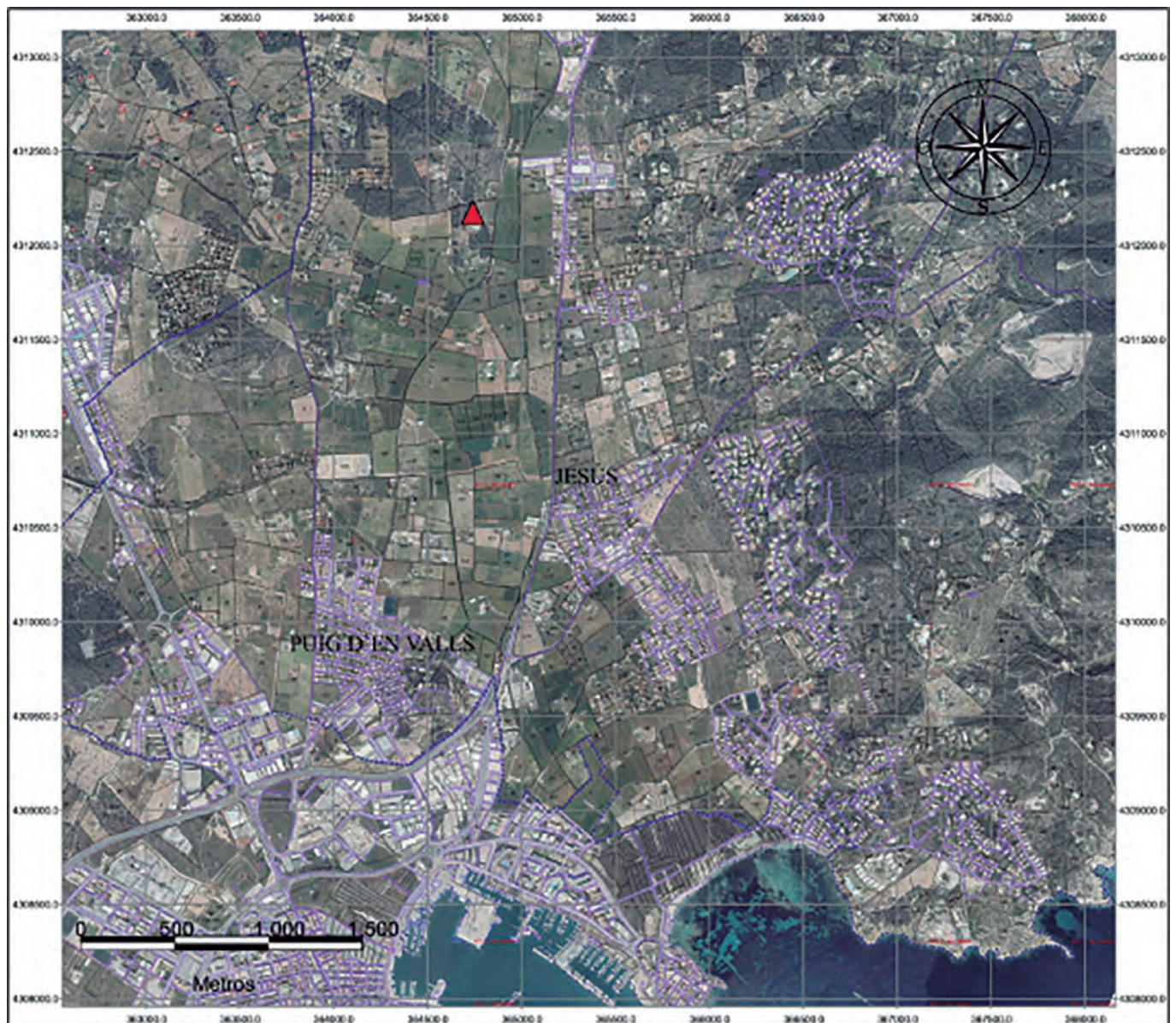

Figura 1. Localització del solar.

cols longitudinals de mitja canya de 5 cm d'alçària i 4 cm d'amplada. Aquests sòcols es trobaven al llarg de tot l'aqüeducte i eren una solució molt recurrent a totes les obres hidràuliques romanes; l'objectiu era reforçar les cantonades per a evitar les esquerdes derivades de l'erosió de l'aigua. Amb aquest motiu es detectà fins i tot una reparació del revestiment en aquest tram (UE-27) (Fig. 6). El llit de l'*specus* era conformat per una solera d'*opus signinum* amb una superfície llisa de 21,5 cm d'amplada. Les parets perimetrals de l'aqüeducte, com ja hem advertit, eren una obra de maçoneria que reblia una negativa, mai es poden interpretar com a estructures

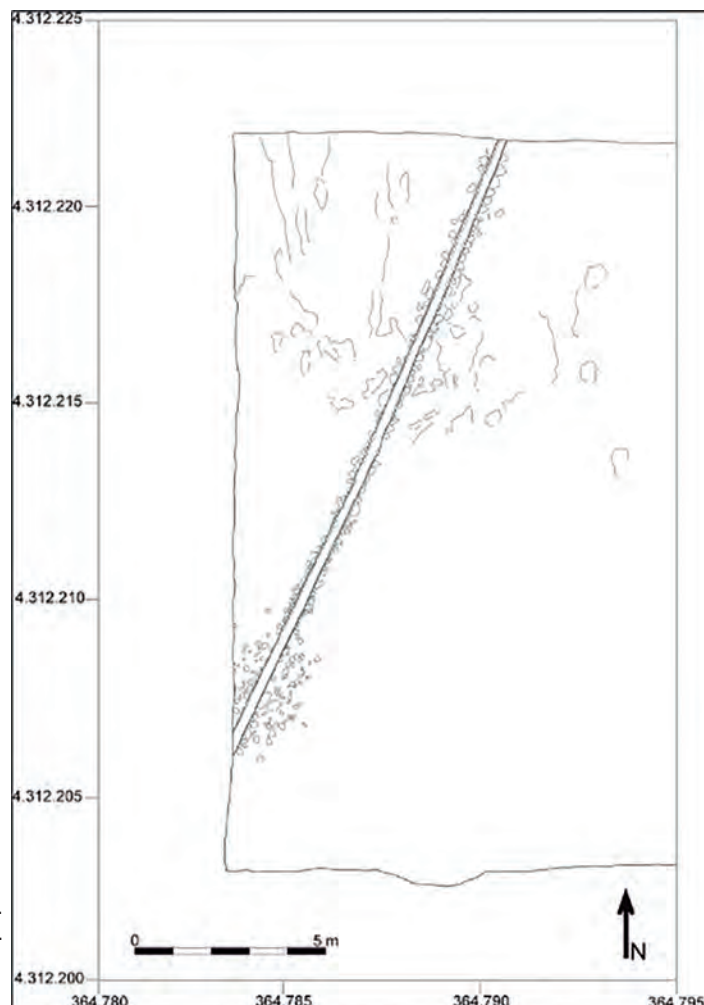
en alçat. Tenien una amplada mitjana de 0,30 m, i la màxima arribava a 0,40 m. L'aparell estava format per rocs calcaris (15x10x10 cm) poc treballats que travaven amb un morter blanquinós d'argila i calç. Per a esbrinar la pendent de l'*specus*, matèria important per a determinar la direcció de l'aigua, prenguérem un total de 10 cotes absolutes sobre el fons de la canal. Entre la cota inferior de l'extrem SW i la del NE hi havia un centímetre i escaig de diferència, sent la primera de 20,33 i la segona de 20,34 m s.n.m. Entremig les cotes mostraven resultats irregulars, però també hem de ser cautelosos a l'hora de valorar-les, ateses les concrecions cal-

càries. En tot cas, sembla que podem inferir un suau pendent decreixent des del NE cap al SW, cosa que corrobora la hipòtesi que abastiria d'aigua la ciutat d'Ebusus.

El rebliment de l'*specus* (UE-6) era un compost amb fracció fina d'argila llimosa de color beix en un 80 %; el 20 % restant era conformat per una fracció gruixuda de graves (< 1 cm) i rocs (1-10 cm) calcaris, angulars i sense treballar. Entre el contingut orgànic destacava la presència escassa d'arrels i gasteròpodes terrestres. Entre l'inorgànic significarem la troballa abundant de fragments del propi revestiment de l'aqüeducte i de ceràmica antiga, encara que tot molt fragmentari i

A dalt, figura 2: Fotografia zenital de l'aqüeducte.
A la dreta, figura 3: Planimetria.

informe. Només podem ressaltar, entre les formes ceràmiques, una vora de morter romano-ebusità pròpia del segle III dC.

Conclusions

Aquest nou tram s'ha d'associar ineluctablement, al nostre parer, als apareguts as Puig d'en Valls, Cas Ferró, Can Misses i ses Galamones. Actualment és el tram més septentrional i per la seua orientació (N 23° E quadrantals) sembla dirigir-se cap a Santa Gertrudis. Aquest fet podria confrontar amb la hipòtesi més estesa que l'aqüeducte flavi, seguint, en major o menor mesura, el traçat del camí Vell de Sant Mateu, s'alimentaria d'una font de Sant Rafel de sa Creu.

No creim que aquesta obra pública i municipal consti de diversos ramals, perquè aquests projectes, sufragats mitjançant actes d'evergetisme per famílies patrícies locals (en aquest cas els Cornelis), haurien

comptat amb una publicitat notable (en forma d'epigrafies). A més, les troballes realitzades fins ara tampoc permeten refutar la teoria d'un únic traçat lineal, ja que aquest itinerari, actualment, encara es pot projectar sobre el terreny sense que resulti inversemblant.

La construcció de l'aqüeducte es data amb una inscripció força conspícua i, desafortunadament, ja desapareguda. Es tracta de l'epígraf del castell de Corbera,² a les rodalies de Perpinyà, i que ja F. Fossa en el segle XVIII relacionà amb Eivissa. Tot sembla indicar —com el mateix Fossa relatà— que Jean Devi, governador i capità general de les illes al segle XVI, i oriünd de la comarca, se l'emportà d'Eivissa abans del 1569 (any de la seua mort) per a col·locarlo en un mur de casa seua a la plaça de l'Oli de Perpinyà. Més tard M.

León de Villar el portaria al pati del castell de Corbera. La inscripció es perdé definitivament durant la Segona Guerra Mundial. Però abans almenys pogué ser degudament estudiada, documentada i inclosa per Emil Hübnér al seu *Corpus Inscriptionum Latinarum* de 1869. Tot seguit la transcrivim:

L(ucius)·Cornelius·Longus·et / M(arcus)·Cornelius·Auitus· f(i)lii / -ilius)· et / L(ucius)·Cornelius·Longus·et / C(aius)·Cornelius·Seruinus·et / M(arcus)·Cornelius·Auitus·et / P(ublius)·Cornelius·Cornelianus·nep(otes)·-ex-L(ucio) / {et M(arco) f(i)liis / et M(arci) f(i)lii} / aquam-in-municipium·Flauium / Ebusum s(ua)·p(ecunia)·p(erduxerunt).³

D'aquest text podem extreure una primera, i somera, conclusió: la

2. C.I.L. II, 3663; C.I.B. 191; I.L.E.R. 2044.

3. Juan Castelló (1988), pàg. 46.

A l'esquerra, figura 4: Fotografia de detall des del SW. A la dreta, figura 5: Fotografia des de l'extrem NE de l'aqüeducte.

data de construcció de l'aqüeducte ha de ser ulterior a l'edict de llatinitat emès per l'emperador Vespasià el 74 dC (*ius Latii*)⁴ –decret que atorgava la ciutadania llatina a les províncies d'Hispania. Aquesta asseveració es deriva de l'adquisició de l'estatus de municipi d'Ebusus, abans ciutat federada. Més aventu-

rat és establir amb quanta posterioritat a aquest any es construí. Alguns historiadors (Juan 1988: 49) han conjeturat sobre la possibilitat que un dels personatges que apareix a la làpida, concretament Cornelià (un dels nets), fos el destinatari d'una de les epístoles de Plini el Jove.⁵ Si acceptam aquesta

hipòtesi com a vàlida, Publi Corneli Cornelià hauria estat coetani de Plini el Jove (62-113 dC) i el seu pare segurament ho fou de l'oncle del segon, Plini el Vell (23-79 dC). Seguint amb aquest argument, Juan Castelló dedueix que la inscripció degué realitzar-se durant la maduresa del pare de Cornelià, ja que també hi apareix l'avi, per tant no ha d'allunyar-se molt del 79 dC, any de la mort de Plini el Vell (amb 56 anys) durant l'erupció del Vesuvi i quan Plini el Jove comptava amb 17 anys. Tot i que resulta agosarat establir aquesta associació per la simple coincidència de noms. No sembla, però, que la datació pugui ser ulterior a la dinastia flàvia, l'últim emperador de la qual fou Domicià, mort l'any 96 dC. Així doncs, en

*Sembla que cal
situar la construcció
de l'aqüeducte en el darrer
quart del segle I dC,
quan Ebusus
ja era municipi romà*

4. Plini el Vell (*Naturalis Historia*, III, 30): *Universae Hispaniae Vespasianus Imperator Augustus iactatum (iactatus) procellis rei publicae Latium tribuit.*

5. Plini el Jove (Epístola, 6,31).

Fig. 6. Detall de l'specus amb la reparació UE-27.

qualsevol cas, caldria situar la data de construcció de l'aqüeducte vers el darrer quart del s. I dC.

La casuística de la làpida, i per tant de l'obra a la qual commemorava, cal situar-la, com dèiem, dins un acte d'evergetisme d'una família de l'aristocràcia ebusitana: els *Cornelii*. Aquesta pràctica era molt ha-

bitual entre les classes altes de la societat romana, consistia a costejar obres públiques amb l'objectiu d'adquirir notorietat i rèdit per a postular-se per a algun càrrec públic o polític (Castro; Roig 2009: 28).

Bibliografia

CASTRO ORELLANA, Jonathan; ROIG

RIBAS, Joan (2009): *Nuevas evidencias sobre el abastecimiento de agua de la ciudad romana de Ebusus. El conjunto hidráulico del Camí de Cas Ferró*. Fites n. 9. 2009.

JUAN CASTELLÓ, Jaume (1988): *Epigrafía romana de Ebusus*. Eivissa. Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza, n. 20. 1988.

PLINI CECILI, Gai «el Jove» (2005): *Cartas*. Ed. Gredos. Madrid. 2005.

PLINI SEGON, Gai «el Vell» (1998): *Historia Natural, libros III-VI*. Ed. Gredos. Madrid. 1998.

VENY, Cristóbal (1965): *Corpus de las inscripciones baleáricas hasta la dominación árabe*. Madrid-Roma. 1965.

VIVES, José (1971): *Inscripciones latinas de la España romana*. Barcelona. 1971.

*La construcció de l'aqüeducte
cal atribuir-la a la família
dels Cornelis, una família
de la nova aristocràcia
ebusitana*

JOAN ROIG RIBAS
ARQUEÒLEG ■